VASILE C. IONIȚĂ

MITOLOGIA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ OGLINDITĂ ÎN ASTRONIMIE

Articolul de față este unul de astronimie, subramură a onomasticii, mai puțin abordată în literatura onomastică românească[1], şi el nu repetă cele spuse într-un articol mai vechi al nostru[2], ci îl completează, adăugând astronimelor de factură metaforică şi metonimică de acolo câteva considerații privind mitologia populară românească, aşa cum se reflectă ea în cele câteva sute de denumiri populare existente în limba română.

Viziunea românilor asupra cosmosului, modul cum şi l-au imaginat din cele mai vechi timpuri, transpus apoi în denumiri şi legende explicative, l-am putea rezuma prin sintagma „cosmosul românesc”, concept definit de Vasile Băncilă, într-un studiu despre Lucian Blaga[3]. Aici se remarcă sentimentul pe care l-au avut românii din imemoriale vremi de a fi participanți cu întreaga lor ființă la cosmos, având totodată nestrămutata convingere că şi cosmosul participă la viața lor de toate zilele[4].

Această concepție se sprijină pe trei aspecte fundamentale ale spiritului românesc: (1) n e v o i a d e s p a ț i u l i b e r, dar nu unul haotic, dezorganizat şi prăbuşit într-un finit aformal, ci (2) a r m o n i z a t, spațiu pe care să şi-l asume, constituindu-se şi considerându-se cetățean al Universului, (3) p a r t i c i p a n t al acestuia[5].

---

[1] După ce N. Culianu elaborează un curs de astronomie (*Curs de cosmografie pentru uzul şcoalelor secundare*, Iaşi, 1893), I. Otescu susține o comunicare la Academia Română, în care prezintă un bogat material privitor la denumirile populare ale corpurilor cereşti, în limba română (*Credințele țăranului despre cer şi stele*, Bucureşti, 1907 [Analele Academiei Române, Mem. Secț. Lit., seria II, tom. XXIX]). Tudor Pamfile reia ca temă legătura dintre denumirile astrelor şi credințele românilor (*Cerul şi podoabele lui, după credințele poporului român. Cu 11 figuri în text*, Bucureşti, 1915 [Vol. XXVI din colecția „Din viața poporului român. Culegeri şi studii”, Academia Română]). Domnița Ichim-Tomescu abordează studiul denumirilor de corpuri cereşti din perspectiva încadrării lor în cadrul onomasticii, ca subramură a lingvisticii (*Astronimele – subclasă onomastică*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 3, p. 203-211). Cu referire la diversele denumiri ale *Căii-Lactee* semnează un articol Maria Bojan (*Numiri populare pentru* ***Calea Lactee***, în CL, XV, 1970, nr. 1, p. 63-71). Şi, în sfârşit, vezi articolul nostru, *Între metaforă şi metonimie. Cu privire la astronime*, în LL, I – II, 1992, p. 23-29.

[2] Vezi *supra*, nota 1, ultima lucrare citată.

[3] *Lucian Blaga, energie românească*, Cluj, 1938.

[4] Vezi Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Bucureşti, 1985, p. 24.

[5] *Ibidem.*

DACOROMANIA, serie nouă, IX – X, 2004 – 2005, Cluj-Napoca, p. 203-209

Organizarea armonioasă, orânduiala chibzuită se reflectă în mod grăitor în denumirile astrelor, denumiri rezultate dintr-o lungă contemplare şi pe baza unor susținute observații.

Omul a însuflețit Cerul într-un grandios spectacol, după modelul orânduielilor Pământului, pentru că într-o vreme indefinită Cerul era unit cu Pământul sau se găseau foarte aproape, apoi s-au despărțit, dar relațiile au rămas. De altfel, Mircea Eliade distinge, printre cele patru tipuri cosmogonice, şi pe cel al „depărtării Cerului de Pământ”[6], temă răspândită şi derivată din tradiția sumeriană[7].

Iată una dintre cele mai cunoscute legende ale „depărtării Cerului de Pământ”. La început, Cerul era foarte aproape de Pământ, dar în urma unui act nechibzuit al unei femei, care a aruncat spre cer o cârpă murdărită a unui copil, Dumnezeu s-a mâniat şi a despărțit Cerul de Pământul păcătos şi l-a aşezat departe „cât cerul de pământ”. Tot din cauza femeii, omul s-a decis să se urce la Dumnezeu şi, cum la un asemenea drum nu se pleacă oricum, şi-a luat cu el: „carul mare cu patru boi”, „carul mic”, „candela din perete”, „crucea de pe biserică”, „fântâna din răscruci”, „barda”, „sfredelul”, „spițelnicul”, „secera”, „coasa”, „plugul şi rarița”, „dulăul de la târlă”, „cățelul din cruce”, „cloşca cu pui”, „scroafa cu purcei”, „ciobanul de la oi”, „văcarul de la vaci”, „vizitiul de la cai”, „porcarul de la porci” şi „hora din sat”.

Când să ajungă – credea el – la capătul drumului, i-a ieşit în cale Ucigă-l Crucea, cu care s-a luat la harță. Necuratul a scos din traista lui „balaurul şi şarpele năprasnic”, „ursul”, „scorpia blestemată”, „calul furios”, „căpățâna de om” şi le-a aruncat împrejurul omului ca să-l înspăimânte. Omul nu s-a speriat şi s-a luat la trântă cu Diavolul şi, în învălmăşeala luptei, s-a stârnit o vijelie, aşa-numitul „vânt turbat”. Cățelul de la stână a pus pe fugă calul, ciobanul a zdrobit capul balaurului cu cobilița, văcarul a pus pe goană şarpele cu ajutorul horei, iar vizitiul a zdrobit căpățâna şarpelui cu barda. Scorpia nu a mai avut vreme să-i vină în ajutor Necuratului şi a plesnit fierea în ea de necaz. Numai boii de la carul mare s-au dovedit nevolnici, s-au speriat de urs şi au cârmit proțapul carului spre dreapta. Omul nu a reuşit să ajungă la Dumnezeu, dar a izbutit să-l învingă pe Ucigă-l Crucea[8].

Toate lucrurile şi ființele participante la încleştarea dintre Om şi Diavol au rămas pe bolta cerului, amintind de această dramatică întâmplare.

Mărturiile despre credințele românilor privitoare la geneza Cerului sunt numeroase[9]. Cerul este „capac al Pământului”, „un pod pe care stau Dumnezeu şi sfinții” etc.[10]

---

[6] *Istoria credințelor şi ideilor religioase*, vol. I, Bucureşti, 1981, p. 235.

[7] *Ibidem*, p. 60.

[8] Cf. I. Otescu, *op. cit.*, p. 45-47.

[9] Vezi bibliografia bogată la Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, în capitolele *Cosmogonia* (p. 238-253); *Cerul Tatăl* (p. 348-366); Adrian Fochi, *Datini şi eresuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea: răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densuşianu*, Bucureşti, 1976, p. 63-82; I. Otescu, *op. cit.*, p. 54-59.

[10] Adrian Fochi, *op. cit*, p. 64.

Miturile care explică prezenţa unor stele şi constelaţii cu denumiri provenite din elementele componente ale mitului sunt ulterioare, căci la început o denumire sau alta a avut la bază asemănarea (metafora) sau legătura dintre răsăritul sau apusul, anotimpul în care sunt vizibile etc. şi diverse realităţi pământeşti: scosul oilor la păscut, apariţia zorilor, orientarea în spaţiu, apariţia perioadelor de caniculă sau a inundaţiilor etc.

Aşa, de pildă, constelaţia *Perseu*, pe numele ei ştiinţific, e numită la români *Carul-Dracului*, existând, foarte probabil, o altă legendă care să-i justifice denumirea; *Vizitiul* se mai numeşte şi *Carul-lui-Dumnezeu*; apoi se mai spune că există un *Carul-Mic-cu-Doi-Boi,* altă constelaţie denumită *Carul-Mare-cu-Patru-Boi*, despre care ţăranii îşi mai amintesc, dar nu le mai pot identifica[11].

Asemănarea constelaţiei *Ursa-Mare* cu un car este evidentă pentru oricine, iar denumirea nu este specifică doar nomenclaturii astronimice româneşti, căci se întâlneşte şi la alte popoare. Referindu-se doar la *Carul-Mare*, cele patru stele se numesc *Roatele-Carului,* iar celelalte *Proţapul* (*Tânjala* sau *Oiştea*)-*Carului.* În alte părţi, două dintre stelele proţapului se numesc *Boii-Carului*, iar cea de a treia *Ursul* sau *Lupul* (într-o altă variantă a legendei), din cauza cărora s-au speriat boii şi au cârmit carul spre dreapta. A doua stea din *Proţap* este o stea mică, abia vizibilă, pe numele ştiinţific *Alcor*, numită şi *Saidac*, cu ajutorul căreia se defineşte limpezimea atmosferei sau acuitatea vederii. Românii o numesc *Cărăuşul* (iar în alte părţi *Ucigă-l-Toaca* sau *Ucigă-l-Dumnezeu*). Alţii o numesc *Căţeluşa* care merge pe lângă car, căţeluşă care în zona Tulcei se cheamă *Poloschiţa*[12].

În treacăt, am făcut observaţia că explicaţia mitologică, prin elemente mitologice autohtone sau străine, este ulterioară celei, vorbind în sens larg, metaforice, adică fiind vorba de o metaforă propriu-zisă, născută ca urmare a unei comparaţii sau a unei metonimii. Adevărul este că toate denumirile cosmice, cunoscute din vremuri străvechi, au parcurs un drum semantic, care poate fi rezumat convenţional şi succint în felul următor: *pământ – cer – pământ.* La început au fost denumirile care aveau ca punct de plecare numele unor obiecte pământene (*balanţă, cal, şarpe, urs, zăpadă* etc.), după care au fost denumite obiectele cosmice, prin comparaţie sau prin stabilirea unei relaţii metonimice, apoi s-a recurs la mit, legendă pentru a le tâlcui. Adesea miturile sau legendele au fost uitate, dar numele au rămas. Mai mult chiar, astronimele au căpătat noi conotaţii, proces în urma căruia „au revenit pe pământ”, ele însele devenind termeni de comparaţie. Metafora poetică antropomorfică „stelele sunt ochii Cerului” şi-a răsturnat termenii: „ochii (cuiva) sunt ca două stele”. Lucrurile sunt clare mai ales în cazul când astrele poartă denumiri de personaje mitologice, căci ele au o configuraţie care aminteşte fiinţe umane, ceea ce înseamnă că au fost denumite

[11] Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 403.

[12] I. Otescu, *op. cit.*, p. 25, unde e înregistrată ca fiind „căţeluşa lui Traian”, nume obscur, neexplicat etimologic în DLR.

după criteriul asemănării, şi nu după cine ştie ce „rațiuni" mitologice. La români constelația *Hercules* este numită *Omul*, care, în închipuirea poporului, era un voinic, „un Făt-Frumos, în fapt un Hercules al legendelor şi basmelor româneşti". Este, poate, Omul care a îndrăznit să se înalțe la Cer ca să-l vadă pe Dumnezeu şi care s-a luptat cu Diavolul sau, după altă variantă, cu Balaurul, nu cu sens de „şarpe uriaş", ci cu cel de „zmeu", de aceea constelația *Dragonul* este numită de poporul român *Balaurul*, dar şi *Zmeul.*

În interpretările mitologice mai intervine un procedeu, cel al contaminării, căci, odată ce o constelație a primit un nume mitologic, apar altele, cu nume ale altor personaje mitologice, care intră în relație unele cu altele.

Pegasul, calul înaripat (în mitologie nu purta aripi), îl ajută pe Perseu să se întoarcă acasă după ce acesta a învins Meduza, una dintre Gorgone (de altfel, Pegasul s-a născut din sângele Meduzei ucise)[13]. Perseu îşi continuă isprăvile fabuloase pe drumul de întoarcere, căci, văzând-o pe preafrumoasa Andromeda, fiica lui Kephios (Cefeu) şi a Casiopeei, înlănțuită de un monstru, o eliberează şi o ia de soție. Toate personajele acestor întâmplări mitologice, printre care şi Pegas, au devenit constelații şi se află una în vecinătatea celeilalte. Miturile care justifică gruparea constelațiilor *Cefeu, Casiopeea, Andromeda, Perseu* şi *Pegasul* sunt concentrate în aşa-numitul „mit al Andromedei".

Românii au procedat altfel, au constituit alte grupuri de stele, apoi le-au numit în funcție de alte motivații şi le-au dat alte interpretări. Aşa, de pildă, în zona Prahovei, Pegasului i se spune *Toaca*, dar numai celor patru stele din marele trapez al *Pegasului,* şi ele reprezintă o *toacă* atârnată, şi aceasta este, desigur, toaca *mânăstirii*, lângă care se şi află, *Mânăstirea* fiind în nomenclatorul astronomic românesc constelația *Casiopeei*, care se mai numeşte şi *Scaunul-lui-Dumnezeu.*

Alcătuind o altă grupare, în alte părți ale țării, Pegasul împreună cu Andromeda formează constelația numită popular *Puțul-cu-Jgheab* (cele patru stele din *Pegas* alcătuiesc conturul ghizdurilor fântânii, iar *Andromeda* jgheabul). I. Otescu se întreabă: „Să fie cumva în numirea *Puțul-cu-Jgheab*, la care se adapă caii, o rămăşiță din Hippocrene (care înseamnă „Izvorul Calului"), care izvor a țâşnit dintr-o stâncă a Heliconului, lovită de copita lui Pegas? Ori fântâna Pirene din care a băut Pegasul..."[14].

Pentru români, *Cefeu* reprezintă o *coasă*, cu toate detaliile ei: trei stele din *Coasă* alcătuiesc *Coporâia (Coporâşca)-Coasei*; o stea aflată în afara stelei de la mijloc a coporâştei reprezintă *Mânerul-Coasei*, iar alte trei stele sunt *Fierul-Coasei*.

În afară de *Căpățâna*, amintită în legenda Omului în drum spre Dumnezeu, care se mai numeşte şi *Carul-Dracului*, potrivit altei legende, lui *Perseu* i se mai

[13] Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, Bucureşti, 1989, p. 547-548.
[14] I. Otescu, *op. cit.*, p. 16.

spune şi *Barda* sau *Toporul: Coada-Bardei* este alcătuită din patru stele (printre care şi *Algol*), celelalte, dinspre *Casiopeea, Gura-Bardei* şi *Muchia-Bardei.*

Gruparea orânduită de români s-a făcut pe temeiul asemănării, dar nu se exclude nici procedeul contaminării, căci s-a încercat, parcă, să nu lipsească nimic din câte îi sunt strict necesare unui bun gospodar, cu car cu boi, cu fâneţe de cosit, cu lanuri de secerat etc. Dacă plecăm de la legenda întemeierii Cerului, ele sunt şi mitologice, căci românii le-au găsit tuturor o explicaţie generalizatoare.

Împletirea tuturor celor trei categorii de astronime populare româneşti (metamorfice, metonimice şi mitologice) se reflectă în modul de interpretare a constelaţiei *Orion.* Cele trei stele din mijlocul *Orionului* au prilejuit numeroase interpretări, în toate fiind prezentă cifra trei. În Tulcea ele se numesc *Tresfetitele*, adică cei trei sfinţi: *Vasile, Grigore* şi *Ioan.* Prin etimologie populară, denumirea a devenit *Trifetiţele.* În alte părţi li se spune *Cei-Trei-Crai* sau *Craii-de-la-Răsărit*, personaje bine cunoscute şi implicate în naşterea lui Cristos. După opinia altora este vorba de regii *Saul, David* şi *Solomon*. În Ialomiţa aceste trei stele se numesc *Toiegele* sau *Cingătoarea-Regelui*[15].

Există şi alte grupări, alcătuite după alte criterii, încât putem spune că acestea nu sunt unitare, după cum, de altfel, nici denumirile nu formează arii omogene: în Dorohoi, *Rariţei*[16] i se spune *Plugul*, iar în Ialomiţa, *Grebla.* Arcul format din şapte stele, aflate între *Riegel* şi *Tresfetite*, seamănă aidoma unei seceri, motiv pentru care este numită *Secera.* Potrivit unei alte grupări, *Tresfetitele* împreună cu *Betelegeuse* alcătuiesc *Sfredelul-Mare, Spiţelnicul* sau *Spiţelnicul-Mare.* Pentru că vârful *Spiţelnicului* este îndreptat spre *Polux*, numită popular *Comoara*, s-a născut legenda că sfârşitul lumii va avea loc în momentul când vârful va atinge *Comoara* şi o va găuri, asupra pământului se vor revărsa toţi banii din comoară şi va pieri apa de pe suprafaţa pământului. Legenda este mult mai amplă şi în ea sunt implicaţi *Dumnezeu, Cristos* şu *Anticrist*[17].

Cerul a fost asemuit de oameni cu un crâng, pe care l-au „defrişat" şi au purces la întemeierea unui sat, a unui crâng în sensul de aşezare umană. La întemeierea unui sat „se adunau oamenii la locul unde era fixată biserica, sfinţindu-se locul satului viitor. Ciobanii satului pregăteau apoi masa. După masă toţi jucau jocul bătut, de la un loc de locuinţă la altul, zicând că au bătut «parii satului»...". „Parul", „ţăruşul", „stâlpul, „pociumbul"[18], indiferent cum i se va fi spus, era acolo în mijlocul „crângului" şi oamenii l-au numit *Stâlpul* (cerului, crângului) – adică *Steaua-Polară*, cunoscută şi sub această denumire la români. Nu au putut fi evitate conflictele în aceste împrejurări, conflict care a apărut şi pe Cer

[15] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 172.
[16] I. Otescu, *op. cit.*, p. 32.
[17] *Ibidem*, p. 33
[18] Vezi Vasile Ioniţă, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timişoara, 1985, p. 31-35.

între *Fârtat* şi *Nefârtat*, personaje care s-au confruntat chiar de la *crearea Pământului*[19], sau între *Om* şi *Diavol*, din confruntarea cărora s-au născut, după cum am văzut, stelele şi constelațiile cu numele purtate de ele în prezent, aşa cum le ştie poporul român[20].

În jurul stâlpului ceresc (în mijlocul crângului), Omul şi-a ridicat biserica (*Mânăstirea*), a pus lângă ea *Toaca* şi *Crucea*, însemne ale apartenenței sale la spiritualitatea creştină. În general, sub denumirea de *Crucea* este cunoscută constelația *Lebedei (Cygnus)*, constelație vizibilă toamna şi vara, numită şi *Crucea-Nordului*; dar cea mai frecventă denumire rămâne *Crucea* sau *Crucea-Mare.*

Alături de această interpretare religioasă există şi una laică, deoarece *Crucea* mai este numită şi *Fata-Mare-cu-Cobilița* sau *Coromâsla*, denumită şi *Cobilița-Ciobanului*, căci răsare şi apune odată cu *Ciobanul* (ciobanul are două găleți pe cobiliță, iar o găleată o ține în mână). Această constelație mai este numită şi *Fântâna* sau *Fântâna-de-la-Răscruci*, de care îşi reazimă ciobanul cobilița. Abundența aceasta de amănunte cu caracter practic, legate de păstorit, este firească, dată fiind vechimea păstoritului în istoria poporului român.

În jurul *Stâlpului* ceresc se află, pe lângă cele amintite, şi *Ocolul* (*Țarcul), Casa-cu-Ograda* (sau *Curtea*), *Coliba. Crângul-Cerului* a fost populat cu personaje simbolice, după rang, după profesii: *Împăratul* (altă denumire a *Stelei Polare*), *Omul, Fecioara, Fata-de-Împărat, Fata-Mare-cu-Cobilița, Frații (Gemenii), Arcaşul, Cărăuşul, Ciobanul, Ciobanul-cu-Oile, Porcarul, Vizitiul, Văcarul.* Prin mijlocul crângului trece *Calea-Albă*, una dintre numeroasele denumiri ale *Căii-Lactee*[21].

La sfârşitul acestor înşiruiri de elemente componente ale satului proiectat pe bolta cerească, trebuie să menționăm că nu interesează faptul că aceeaşi denumire este dată unor obiective cereşti diferite sau că acelaşi obiectiv este denumit diferit, că nomenclatura cosmică românească nu este unitară sau că explicațiile legendare sunt atât de diferite de la o zonă la alta. Important este că, în totalitatea ei, viziunea poporului român asupra Cerului conține notele ei specifice, din care reiese cu claritate că agricultura şi păstoritul ocupă ponderea cea mai mare în această nomenclatură.

În linii mari, gruparea stelelor şi a constelațiilor, aşa cum a fost efectuată de români, urmează modelul Cerului clasic. Multe au păstrat denumirile vechi, simplificându-le sau regrupându-le. Cele mai multe astronime populare româneşti

[19] Vezi la Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 234-235.

[20] Vezi articolul Mariei Bojan (*supra,* nota 1), precum şi articolul nostru (*Între metaforă şi metonimie...; supra,* nota 1), unde sunt date diversele denumiri ale *Căii-Lactee*, unele dintre ele cu caracter mitologic la noi, precum şi la alte popoare, denumiri preluate din lucrarea lui I. A. Karpenko, *Nazvanja zvezdonogo neba*, Moscova, 1981, *passim*, lucrare citată de câte ori am făcut referiri la denumirile date astrelor de alte popoare.

[21] Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 250.

sunt creații proprii. Criteriile metaforic și metonimic sunt mai evidente în astronimia românească, iar interpretările mitologice și legendare sunt sărace, probabil și pentru că panteonul de „zei" al românilor, al mitologiei creștine este mai sărac. Chiar și când au fost păstrate denumiri vechi, acestora li s-a dat o interpretare mitologică de esență creștină: s-au tradus cele vechi și s-a înlăturat mitul; au fost schimbate în întregime și s-au creat mituri (legende) noi. Fără îndoială, religia a jucat un rol de seamă. „Dimensiunea noastră păgână a fost tolerată de biserică și chiar asimilată într-un sens"[22].

În concluzie, putem spune că Cerul, așa cum și l-a imaginat poporul român, reproduce imaginea satului arhaic românesc, cu elementele sale existențiale, cu spiritualitatea și credințele acestuia. Harta Cerului „cuprinde lumea satului în obștescul ei hotar, prelungit în înălțimi [...], cu numiri familiare și gospodărești" (A. D. Culea); „cerul e un ecran pe care se proiectează în desfășurarea timpului concepția cosmică a locuitorilor unui sat" (I. Ionică)[23].

Reșița, str. Nergănița, 19

[22] *Ibidem*.
[23] Ambele citate, apud Romulus Vulcănescu, *op. cit.,* p. 348.